

ישיבת הפתל - ירושלים

שיחת הגאון הרב אביגדר הלוי נבנצל שליט"א

לפרשת וישב תש"פ¹

ביאור ענין מכירת יוסף

נֶלֶא יְהִי מְנוּחַ לְכַף בְּגֵלְךָ (דברים כח, סה), ואמרו חז"ל, שאילו היה להם שם מנוח לא היו חוזרים לארץ ישראל, לכן הבטיח ה' שלא יהיה להם מנוח בגוים, כדי שיהודים ישאפו תמיד לחזור לדת ישראל לאלקי ישראל ולארץ ישראל, ולא יתבוללו בעמים. לכן, גם אם ינסו להגיע לשלום עם הערבים, זה לא יחזיק מעמד להרבה זמן. הקב"ה לא יתן להתבולל באומות העולם. הקב"ה רוצה שישראל ישבו בארץ ישראל וילמדו את תורת ישראל, ולא שיתבוללו בגוים. חז"ל אמרו על הפסוק "גִּלְתָּה יְהוּדָה מְעַי וּמְרַב עֲבָדָה, הִיא יִשְׁכַּח בְּגוֹיִם לֹא מִצְּאָה מְנוּחַ" (איכה א, ג) - אילו מצאה מנוח, לא היתה חוזרת" (איכ"ר א, ל), לכן דואג הקב"ה לטובתנו, שלא יהיה לנו מנוח בגוים, ושלא יהיה לנו שקט מהם.

הקושי בלימוד פרשת יוסף ואחיו

בהמשך הפרשה, כתוצאה משנאת האחים ליוסף, מתגלגלים הדברים עד למעשה הנורא של מכירת יוסף. כשמגיעים לענין זה, קשה מאד לדבר. עד לפרשה זו, למרות שאין לנו השגה באישי הדורות הראשונים ובמהות חטאיהם, ידענו לפחות עם מי עלינו להזדהות ועם מי אין עלינו להזדהות. כשמדובר היה בקין והבל - ידענו עם מי להזדהות. גם כשמדובר היה באברהם ולוט, באברהם ואמרפל, ביצחק וישמעאל, או ביעקב ועשו - ידענו עם מי להזדהות. אבל בהגיענו לפרשת יוסף ואחיו, הענין מסובך. שני הצדדים הם צדיקים גמורים! כולם אהובים, כולם ברורים, כולם גדולי עולם, שהכהן הגדול נושא את שמותם על כתפיו ועל לבו (שמות כח, יב; ושם, כט), "שיהא רואה הקב"ה השבטים כתובים לפניו ויזכור צדקתם" (רש"י שם, יב). ובכל זאת - מחלוקת נוראה ביניהם, שנאת חינם, התנכלות להריגת אח, ולבסוף מכירתו לעבד. איך ניתן להבין זאת?

האמת היא, שהדברים הם למעלה מהשגתנו. אין לנו תפיסה בגדולי עולם אלו, לא בצדקותם ואף לא בחטאיהם, הדקים מיכולת תפיסתנו. אך היות ונותן התורה כתב לנו בתורתו פרשה זו, חובה עלינו ללמוד אותה. אבל עלינו לדעת, שאיננו מבינים את הדברים עד הסוף, וכל דברינו אינם אלא כפי קוצר השגתנו.

האחים דנים את יוסף למיתה מדין "רודף"

השאלה הראשונה שיש לשאול בפרשה זו היא: "בהיות פלם צדיקים גמורים... איך נוצצו לב יחדו להרוג את אחיהם או למכרו"? (ספורנו בראשית לו, יח) איך הגיעו צדיקים גמורים כאלו, למעשה נורא כל כך? התשובה היא, שהאחים סברו שיוסף הוא "רודף", וכל יצר מחשבות לבו הוא

"הפך לבם לשנוא עמו" - אמצעי הגנה על עם

ישראל

התורה מספרת: "וַיִּשְׁרָאֵל אֶהָב אֶת יוֹסֵף מִכָּל בְּנָיו, כִּי כָן זָקְנִים הוּא לֹ" (בראשית לו, ג). תרגם אונקלוס, "ארי בר חכים הוא ליה". "כל מה שלמד יעקב משם נעבד - מסר לו" (רש"י שם). אם כך, הדבר הטבעי שהיה צריך לקרות הוא, שיוסף ימצא חן בעיני אחיו. הרי דרך הצדיקים לאהוב זה את זה², ובני יעקב הרי היו צדיקים, כפי שקראנו בפרשה הקודמת, "וַיְהִי בְּנֵי יַעֲקֹב שְׁנַיִם עָשָׂר" (שם לה, כב), "כולן שוין וכולן צדיקים" (רש"י שם). היה צריך אפוא להיות, שיוסף ימצא חן בעיני אחיו. אבל למעשה קורה ההפך. האחים שונאים את יוסף ומקנאים בו.

לעומת זאת, כשיוסף מגיע לבית פוטיפר - שהיה עובד עבודה זרה (עי' רש"י שם לט, יא) - דווקא שם יוסף כן מוצא חן בעיניו, "[וַיִּמְצָא יוֹסֵף חֵן בְּעֵינָיו" (שם, טז)], וכן אח"כ בעיני שר בית הסהר מוצא יוסף חן (שם, כא).

למה סיבב כך הקב"ה, שבעיני אחיו הצדיקים לא מוצא יוסף חן, ואילו אצל עובדי עבודה זרה, שאין להם חלק באלקי אברהם יצחק ויעקב, דווקא שם מוצא יוסף חן? אולי עשה זאת הקב"ה בכוונה, כדי להראות שהחן איננו דבר טבעי, אלא תלוי ברצון ה'. אם אתה הולך בדרך ה', אתה מוצא חן, ולא מפני שמצד הטבע אתה מוצא חן. זהו לקח חשוב לישראל. ישראל נמצאים אחר כך במצרים, ואחרי מות יוסף הם מבטלים ברית מילה ומנסים להתבולל במצרים. מה עשה הקב"ה? - "הִפְךָ לָבָם לְשֹׂנְאֵי עַמּוֹ" (תהלים קה, כה). הקב"ה הפך את לב המצרים לשנוא את בני ישראל, כדי שלא יצליחו להתבולל במצרים. מתי נהפך לבם בחזרה שלא לשנוא את ישראל? - אחרי שקבלו תשע מכות, ועומדים לקבל את המכה העשירית הנוראה מכולן, וישראל קושרים את אלהי מצרים לכרעי המיטה ועומדים לשחוט אותו לקרבן פסח, כשמצד דרך הטבע היינו מצפים שעתה המצרים ישנאו את ישראל שנאה גדולה, דוקא אז "ה' נָתַן אֶת חֵן הָעַם בְּעֵינֵי מִצְרַיִם" (שמות יב, לו), "וַיִּשְׁאָלוּ מִמִּצְרַיִם פְּלִי כֶסֶף וְכָלֵי זָהָב וְשִׁמְלֹת" (שם, לה). לפתע פתאום הם מוצאים חן בעיני מצרים, עד כדי כך שהמצרים משאילים להם כלי כסף וכלי זהב ושמלות. הכל כדי להראות, שהחן לא תלוי בהשתדלות הטבעית למצוא חן, אלא תלוי בזה שה' נותן חן.

זהו לקח גדול גם לדורות. כשישראל השתדלו למצוא חן בעיני הגרמנים, קבלו שיווי זכויות בגרמניה וניסו להתבולל בגרמנים - הקב"ה "הִפְךָ לָבָם לְשֹׂנְאֵי עַמּוֹ", ויצאה מזה השואה הנוראה. היו חכמים שהזהירו מראש שזה מה שיקרה בגרמניה, מפני שזו דרכו של הקב"ה למנוע מישראל להתבולל בין העמים. ה' הבטיח, "וּבְגוֹיִם הָהֵם לֹא תִרְגְּעוּ,

שלנו⁹.

זה אולי הטעם לכך, שֶׁפֶר של יום הכפורים בא מנכסי הכהן הגדול (יומא נא, ב), ואילו השעיר בא ממחצית השקל שנגבה מכל ישראל (שקלים פ"ד מ"ב). כי את העגל עשה אהרן (שמות לב, א-ה), שהיה כהן גדול, ולכן הכהן הגדול העומד תחתיו לדורות הוא זה שצריך להביא את הפר מכספו¹⁰. ואילו במכירת יוסף נכשלו כלל השבטים, ולכן השעיר שבא לכפר עליה בא מנכסי כלל ישראל¹¹.

ה"משך חכמה" אומר, שגם בתפלת יוה"כ רמוז הדבר הזה. אנו אומרים בתפלת יום הכפורים: "כי אתה סלחן לישראל ומחלן לשבטי ישורון". מהו כפל הלשון הזה, "סלחן לישראל" ו"מחלן לשבטי ישורון"? הסביר ה"משך חכמה" (ויקרא טז, ל"ד) כי אתה סלחן, "שב"סלחן לישראל" הכוונה היא לחטא העגל, שישראל אמרו עליו "אֵלֶּה אֵלֶּיֶךָ ? שְׂךְ אֵל" (שמות לב, ד), ונכאילו אנו אומרים: כי אתה סלחן לאותו חטא שאמרנו בו "אֵלֶּה אֵלֶּיֶךָ ? שְׂךְ אֵל", וב"מחלן לשבטי ישורון" הכוונה היא לחטא השבטים, שחטאו במכירת יוסף.

זה לקח בשבילנו, להזהר לא לדון בני אדם לכף חובה. אם האחים היו דנים יותר לכף זכות, היו יכולים להגיע למסקנות הפוכות לגמרי. היו יכולים להגיע למסקנה האמיתית, שיוסף אינו מתכוין לנשלם מן הירושה הרוחנית של האבות, אלא להפך, לדאוג לכך שיהיו ראויים לרשת אותה עמו, לכן הוא מספר לאביהם מה שמספר, כדי שאביהם יוכיח אותם ויחזירם למוטב. על הדבר הזה בא לכפר השעיר הפנימי, על חטא האחים, שלא דנו את יוסף לכף זכות, מה שגרם בסוף למכירתו.

צריך להשתדל כמה שאפשר לדון לכף זכות. עוד יותר טוב מזה, שלא לדון בכלל. רק כשמוכרחים לדון, אז נאמרו הכללים "בְּצִדְקַת תְּשֻׁפֹּט עֲמִיתְךָ", ו"אל תדין את חברך עד שתגיע למקומו". אבל כשאין הכרח לדון - שֵׁב ואל תעשה עדיף, ומוטב שלא תדון את חברך כלל. מי שדן את חברו לכף זכות, הקב"ה ידון אותו לכף זכות, וישלח לנו את משיח במהרה בימינו, אמן.

בהלכות אבר מן החי, אפשר להתווכח איתו, להראות לו שאיננו צודק, אבל לא לזרוק אותו לבור בגלל זה. אלא ששוחד הקנאה עוֹר את עיניהם של החכמים הגדולים האלה, ועד כדי כך הם משוכנעים שהם צודקים, עד שאפילו בבית הסֵהֶר במצרים, כשהם כבר מגיעים למסקנה שיש בהם איזו אשמה, הם אומרים: "אָבֵל אֲשָׁמִים אֲנַחְנוּ עַל אֲחִינוּ, אֲשֶׁר רָאִינוּ צָרַת נַפְשׁוֹ בְּהַתְחַנְּנוֹ אֵלֵינוּ וְלֹא שָׁמְעֵנוּ" (שם מב, כא). "לא אמרו שתהיה אשמתם על מכירתו או מיתתו, אלא על אכזריותם בהתחננו" (ספוקנו שם לו, יח). הם אינם מתחרטים על עצם המכירה, אלא רק על כך שלא נהגו עם יוסף לפני משורת הדין, לאחר שהתחנן אליהם. על פי משורת הדין - צדקנו. היינו צריכים לזרוק אותו לבור, או למכור אותו לישמעאלים. אבל לאחר שיוסף כל כך התחנן אלינו, היינו צריכים לעשות לפני משורת הדין... הם עדין אינם מבינים עד כמה טעו, ואינם חוזרים בהם ממכירת יוסף. רק כשיוסף אומר להם "אני יוסף", אז עומדים האחים על טעותם באופן מלא.

אם אחי יוסף לא היו מקנאים בו, היה נמנע הסכסוך הנורא ביניהם, היתה נמנעת הירידה למצרים, והיו נמנעות תוצאות החטא לדורות. הרי חטא מכירת יוסף עומד לדורות (עי' מדרש משלי א, יג - הובא ב"משך חכמה" ויקרא טז, ל"ד) כי אתה סלחן. גם הגזרה של עשרת הרוגי מלכות היתה בגלל מכירת יוסף⁷ (עי' מדרש משלי שם, זוהר חדש צג, א, ופירוש רבינו בחיי ע"ת בראשית ג, יז). והכל בגלל הקנאה של אחי יוסף באחיהם. אלמלא קנאה זו - הכל היה נמנע.

פר ושעיר פנימי של יוה"כ - כנגד חטא העגל

וחטא מכירת יוסף

שלשה קרבנות עיקריים יש ביוה"כ, שמגיעים עד קדש הקדשים: פר כהן גדול, שעיר פנימי והקטורת. וכתב הרמב"ם (מו"נ ח"ג פ"א ד"ה וכבר אמרו במהד' מוסה"ק), שפר חטאת של יום הכפורים בא לכפר על חטא העגל, והשעירים - על חטא מכירת יוסף, שנאמר בו: "וַיִּשְׁחָטוּ שְׂעִיר עִזִּים, וַיִּטְבְּלוּ אֶת הַפְּתָנֹת בְּדָם" (בראשית לו, לא)⁸. מה מיוחד בשני החטאים האלו? המיוחד בהם הוא, שחטא העגל - החטא הראשון של כלל ישראל לאחר מתן תורה - הוא שורש כל החטאים שבין אדם למקום בישראל; והחטא הקדום של מכירת יוסף, הוא שורש כל החטאים שבין אדם לחבירו בישראל. עבודת יום הכפורים באה אפוא לכפר על שני החטאים הנושנים האלו, שהם השורש לכל שאר החטאים

השיחה נערכה לפי שטחיות הבנתו של העורך,
וכל טעות או חסרון יש לתלות בעורך בלבד.

1. לדעת הרב שליט"א, בכל פרשה בתורה יש קשר או הקבלה בין תחילת הפרשה לסופה. [הרב פרסם מאמר בענין זה בכתב העת "ירושתנו", כרך ג' (תשס"ט) עמ' קי"ח].
הקשר שציין אליו הרב שליט"א בפרשנו: "וַיִּחְלְמוּ יוֹסֵף וְעֵשָׂו" (בראשית לו, ה) ⇔ "וַיִּחְלְמוּ תְּלוֹם שְׁנֵיהֶם" (שם מ, ה).

- קשר נוסף: "וְהוּא נֶעַר אֶת בְּנֵי בְלָהָה וְאֶת בְּנֵי זִלְפָּה" (שם לז, ב) [שָׁמַשׁ לָהֶם וּמִשְׁרַת לָהֶם (אב"ע)] ⇔ "וַיִּפְקֹד שָׂר הַטְּבָחִים אֶת יוֹסֵף אִתָּם וַיִּשְׁקֵת אִתָּם" (שם מ, ד).
- קשר נוסף: "וַיִּשְׁנְאוּ אֹתוֹ וְלֹא יָקְלוּ דְבָרוֹ לְשָׁלֵם" (שם לז, ד) ⇔ "וְלֹא זָכַר שָׂר הַמַּשְׁקִים אֶת יוֹסֵף וַיִּשְׁכַּחְהוּ" (שם מ, כג). הקשר הוא - התעלמות מיוסף. לא מדברים אל יוסף - לא מדברים על יוסף.
2. לכן נקראים תלמידי חכמים "חברים" (למשל במס' דמאי פ"ב מ"ג), "כי חברתם זה לזה חברה נאמנה, כי היא לשם שמים" (פירוש המשנה לרמב"ם שם), ולא לשם תאוות אנוכיות המביאות לפירוד בין בני אדם.
3. ולהשל"ה יש מהלך אחר בזה, ולדעתו האחים רצו להרוג את יוסף מיד מן רד במלכות, כי סברו שמתכוין למרוד במלכות יהודה ולמלוך תחתיו ("הַמְּלִיךְ הַמְּלִיךְ עָלֵינוּ?!..."), "וכל המורד במלך ישראל יש למלך רשות להרוג" (רמב"ם הלכ' מלכים פ"ג ה"ח). [וע"ש בשל"ה שהאריך בזה הרבה, ובאר דיוסף לא התכוין למלוך בעצם, ושתייה המלכות לו ולזרעו, אלא כל כונתו היתה להעמיד את מלכות יהודה (של"ה חלק "תורה שבכתב", דרוש "צאן יוסף" לפרשת וישב-מקץ-ויגש, דף נ' טור ב' בדפוסים הישנים ד"ה ונתזור)].
4. ובלשון המלבי"ם: "וישנאו אותו - והוא כי עד עתה רק אחד מן הבנים היה הלב והסגולה, ויתר הבנים היו כקליפות, וישמעאל נדחה מפני יצחק ועשו מפני יעקב, ויצחק ויעקב ירשו ברכת אברהם - הבכורה, והברכה, וירושת הארץ, והדיבוק האלהי - ולבני הפילגשים נתן אברהם מתנות וישלחם, ועשו בכבי ירש ברכת חרב והר שעיר, ונדחה מנחלת ה'. ובאשר לא ידעו השבטים שעתה יתנוצץ הענין האלהי על מטה שלמה, ושכל שבטי י-ה יהיו לב וסגולה, וראו שיעקב אהב רק את יוסף, חשבו שזה מפני שחושב שהוא הלב והסגולה ויתר בניו כקליפות... ובאשר נדמה להם שהוא איש גאה ואיש זדון, משתרר עליהם ומוציא דבה להבאיש ריחם בעיני אביהם... חשבו שהוא אם יצליח להטות לב אביו לכל זה יהיה סילון ממאיר לבית יעקב. לכן חשבו לכלות קוץ מכאיב מן הכרם לתועלת כללי. לא מקנאת איש מרעהו, רק למען לא יחלל שרי קדש ויתן לחרם יעקב וישראל לגדופים" (מלבי"ם בראשית לז, ד).
5. ועוד יותר מכך מובא ברש"י (בראשית לח, א), שאם היה יהודה אומר לאֶחָיו להשיב את יוסף אל אביו - היו שומעים לו! ועל כרחך, שלא דנו אותו בדין מיתה רגיל, אלא כרודף, ולכן אם היה יהודה מציע להפטר מרדיפתו באופן אחר, בלי למוכרו, ובלי לצער את אביהם - היו שומעים לו.
6. ולדעת השל"ה צ"ל, דכיון שמיתת המורד במלכות תלויה ברצון המלך, א"כ הרי המלך (יהודה) אמר כאן להדיא שאינו רוצה להרוג. ולשיטתו מובן מאד למה היו שומעים לו אם היה אומר להם להשיבו אל אביו. שהרי הכל תלוי בדעת המלך].
7. בחטא מכירת יוסף השתתפו תשעה אחים (בנימין וראובן לא השתתפו במכירה, וכמובן גם יוסף עצמו לא נחשב). ועי' רבינו בחיי (בראשית לח, א) שבאר למה נהרגו עשרה. ועי' גם בשל"ה שכתב ג' תירוצים לשאלה זו (של"ה, פרשת וישב מקץ ויגש, תורה אור סע' ו-ז).
8. וכן משמע ברמב"ן (ויקרא ט, ב), שכתב: "והנה קרבן אהרן [ביום השמיני למילואים] - כקרבנו ביום הכפורים בשוה. וחטאת העם [באותו יום] - כחטאתם ביום הכפורים... אמר להם: יש בידכם בתחילה, ויש בידכם בסוף. יש בידכם בתחילה, שנאמר וַיִּשְׁחֲטוּ שְׁעִיר עֲזִים' (בראשית לז, לא); ויש בידכם בסוף, שנאמר וַעֲשׂוּ לָהֶם עֵגֶל מִסְכָּה' (שמות לב, ח). יבוא שעיר וכפר על מעשה שעיר, יבוא עגל וכפר על מעשה עגל". ומשמע, שקרבנות היום השמיני למילואים, שבו הוקם המשכן, הם כקרבנות יום הכפורים, המכוונים כנגד חטא מכירת יוסף וחטא העגל. [וגם הפְּרָשֶׁת כהן גדול מביתו שבעת ימים קודם יוה"כ נלמדה מפרשת ז' ימים של אהרן ובניו במילואים (יומא ב, א)].
9. וכפרת שני חטאים אלו נמשכת בכל הדורות. על חטא העגל אמרו, "אין פורענות באה על ישראל שאין בה קצת מפרעון עון העגל" (רש"י שמות לב, לד). וגם על חטא מכירת יוסף אמרו, "לא נמשכו עשרה הרוגי מלכות אלא בחטא מכירתו של יוסף... הוי אומר, נפרעו עשרה מכל דור ודור, ועדיין אותו החטא קיים" (מדרש משלי א, יג - הובא ב"משך חכמה" ויקרא טז, ל ד"ה כי אתה סלחן). ולכן צריך את עבודת יוה"כ בכל שנה ושנה כדי לכפר על חטאים אלו.
- וכדאי להביא כאן את דברי הג"ר אלחנן וסרמן זצ"ל שכתב כך: "הנה ידוע, כי כלל ישראל סובל תמיד משני דברים [אחד מבחון, ואחד מבפנים]. מבחון - מעלילת דם, אשר הוא דבר נפלא מאד, כי הרי הכלל הוא, שכל שקר שאין בו קורטוב של אמת - אינו יכול להתקיים (עי' רש"י במדבר יג, כז). והשקר הזה של עלילת דם, אין בו אמת אפי' משהו, ובכל זאת הוא מתקיים זה אלפי שנים בכל העולם עד היום הזה, וזהו מפלאי ההשגחה. ודבר ברור הוא, כי בודאי העונש הזה על כלל ישראל הוא מכוון מדה כנגד מדה בעד איזה עוון שנפרעין עבורו בכל הדורות. ולולי שאיני כדאי, הייתי אומר, כי הוא מכוון נגד העוון של ויטבלו את הכתנת בדם'. ואם שגיתי, ה' יכפר בעדי'. והדבר השני שכלל ישראל סובל ממנו תמיד - וזה מבפנים - הוא תופעת משיחי השקר, שתמיד הם מבטיחים להעלות לא"י, וסופן שמד לאלפים ורבבות מישראל. וגם עונש זה הוא במדה כנגד מדה נגד חטא העגל, שעשו אותו כדי שיוליכם לא"י, ובאמת הוליכם לעבודה זרה (דוגמאות לביאורי אגדות ס"ו ו' אות ח'. נדפס בסוף "קובץ הערות" על מס' יבמות).
10. "ואף על פי שהכהן הגדול קונה [את הפר] משלר... המקום הפקיר ממונו בו לכל אחיו הכהנים; שאילו לא היה להן בו שותפות, לא היו מתכפרין בו" (רמב"ם הלכ' עבודת יום הכיפורים פ"ה הי"ג).
11. ויתכן שלכן הפְּרָשָׁה (הזאת דם) היתה לפני ולפנים, בבית הכפורת וההיכל, שהיו בחלקו של בנימין (עי' יומא יב, א), משום שהוא לא היה בחטא של מכירת יוסף; ולכן לא היתה בעזרה - חלקו של יהודה, שהיה לו חלק מרכזי במכירת יוסף (משך חכמה ויקרא טז, ל ד"ה ויש להבין). ואולי זה גם הטעם לכן, שלשון של זהורית של שעיר המשתלח [בן זוגו של שעיר הפנימי] משקלה שני סלעים (יומא מב, א) - רמז למה שאמרו חז"ל (שבת י, ב), "שבשביל משקל שני סלעים מילת שנתן יעקב ליוסף יותר משאר בניו נתקנאו בו אחיו" וכו' (משך חכמה ויקרא טז, ל ד"ה כי אתה סלחן. וע"ש עוד).